

И најзад конституисање ове дисциплине, то треба истаћи, је заиста дугорочан и сложен задатак. Ако не више, онда свакако колико и других дисциплина. Уосталом и традиционалне дисциплине су под сталним упитником и траже даље развијање и усавршавање.

Изучавање друштвене својине на правним факултетима је и дало и даје сада већ неспорне резултате.

Скретање пажње на методолошка питања, поред општег и познатог значаја, може се још оправдати и потребом да се омогући теоријска ревалоризација оних резултата који у литератури о својини, а нарочито друштвеној својини постоје, а да се, не полазећи од тога, поставе чвршће и поузданије основе за даља изучавања.

в) актуелно је питање редоследа дисциплине које студенти савладају у том смислу да се обезбеде нужна предходна знања за савлађивање проблематике друштвене својине и самоуправљања. Конкретно је отворено питање с обзиром на редослед, других дисциплина, односно њихов распоред по годинама студија и питање на којој години треба изучавати друштвену својину.

Пошто саветовање организујемо у форми округлог стола, што ће рећи у једној слободној форми која омогућава непосреднију размену мишљења, сматрам да је скретање пажње на одређена питања довољно, а да је претензија да се било које од ових питања исцрпи излишна, а свакако и преамбициозна.

UDK — 347.2

*др Зоран Видаковић,  
редовни професор Правног факултета у Београду*

## ЕЛЕМЕНТИ МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ РЕЛЕВАНТНИ ЗА КОНЦЕПТ ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ

Професору Ивићу треба одати признање за значајну обраду питања и захвалност што је у тај под упитник сврстао и питања која је поставила Марскова теорија. Молим за допуштење да потсетим на неке моменте Марксове теорије који би могли бити инспиративни за теоријско-методолошки приступ изучавању друштвене својине. Молба за допуштење није академска етикеција, већ заиста молба за допуштење, зато што желим говорити о нечем што може бити јако спорно, али што доводи у великој мери у питање и под сумњу, теоријски концепт друштвене својине, тако како је он код нас уобличен (о дубоким противречностима тог концепта већ је било говора). Ради се о теоријској диверзији. На Маркса се позивамо када се ради о својини уопште, или друштвеној својини, а то упућивање на Маркса у међувремену је кроз догматски марксизам било подвргнуто селекцији, тако да су неке лепе, а можда и највредније идеје и иницијативе старог Маркса готово потпуно заборављене и замењене нечим другим.

Кад је реч о својини ја бих за почетак ове диверзије узео Марксов концепт који је мање у оптицају јер је у доба догматског марксизма био заборављен. Тек се у новије време реконструираше кроз дела савременог марксизма, који диже побуну против оног догматског. Реч је о Марксовом концепту генезе и конституисања капиталистичког начина производње. Реч је о два теоријска ступња. Први карактерише генезу, а други формира специфичан капиталистички начин производње. Први ступањ Маркс везује за концепт формалног подређивања рада капиталу, а други је концепт стварног подређивања рада и радника капиталу. Први ступањ углавном карактерише предкапиталистички начин производње, у коме капиталистички начин производње још не постоји. Ту је реч о капиталистичкој својини на средствима за произвођу, као оруђу које лишава произвођача ових средстава. То формално подређивање рада капиталу састоји се у томе што се капиталистичкој својини подвргава реалан процес рада такав како је историјски затечен.

У раном, преиндустријском грађанском друштву капитал себи подвргава процес рада, структуру производних снага, структуру потреба — потрошње и целину цивилизацијских процеса, таквих какви су проистекли из преграђанских друштава. Унутар противречја раног грађанског друштва кроз класне борбе радника и капитала почиње револуционисање материјалних, духовних и социјалних основа производње, заснивање специфично капиталистичке структуре производних снага и цивилизацијске целине. Такав какав је историјски затечен реалан процес рада подвргава се капиталистичкој својини и та форма оквир је генезе специфичног капиталистичког начина производње — тада се конституише капиталистички начин производње. Тада настаје конституисање специфичног капиталистичког односа, формирање структуре производних снага, производног апарата, целокупне машинерије, научне, технолошке, организацијске, која подвргава рад и радника капиталу, која га лишава производних и друштвених моћи да би могао да производи као самосталан произвођач, која га лишава моћи и одупирања. Може се рашчланити технолошко, организацијско, културно подвргавање, међутим реч је о целини подвргавања при чему се човек претвара у делимичног радника лишеног могућности, моћи самосталног произвођења, повргнутог производном апарату. Ту је и технологија, организација, наука, и све оно што чини спецификум капиталистичког састава. То је оно стварно подређивање рада капиталу и тек с њим настаје прави капиталистички начин производње, чији оквир, полазиште, представља капиталистичка својина.

Унутар тог оквира збио се целокупан историјски процес формирања капиталистичког односа који далеко превазилази своје полазиште али, који се, као и свако друго полазиште, стално репродукује. Међутим, он се никада не може свести на капиталистичку својину, која је на неки начин битно превазиђена структуром производње, производних снага, процеса рада, која постаје главна осовина око које се врти капиталистички начин производње. Ово је заборављено у том смислу што је цела стратегија социјализма у његовим конкретним историјским облицима, почев од Лењинове, а онда на неки бољи начин и наше, у том смислу оријентисана да се видело ослобађање рада укидањем капиталистичког односа експлоатације и заснивањем социјалистичких продукционих од-

носа. Прва резерва је у томе што се одлучним моментом историјске праксе сматра промена својинских односа, а да се при томе битно занемарује да се не може укинүти тај продукциони однос као капитал променом својског односа, уколико се не би укинула целокупна структура производње и производних снага, они моменти производне праксе који утичу на радикалне или револуционарне промене. То занемаривање изричито је у Лењиновој концепцији, у изричитим изјавама, али то је претходило и код Кауцког и у целом марксизму друге интернационале. Марксизам треће интернационале наставља школу мишљења која занемарује ово битно Марксово полазиште и тумачење историјског процеса.

Нови марксизам поново ће открити проблем, али не само захваљујући теоријској верификацији, већ захваљујући и самој пракси која с једне стране показује на који начин је унутар капиталистичког облика извршено негативно подруштвљавање, негативно укидање приватне својине, како се то Маркс својевремено изразио, и у којој је мери, с друге стране тај капитал, чак и превазилазећи, укидајући негативно приватну својину, утемељио дубоку чврсту структуру експлоатације, подређивање човека, лишавање његовог вишка рада, али не само вишка рада, него осујећење његовог људског и друштвеног развоја, упоредо са тим негативним укидањем приватне својине у облику развијеног капитала.

С друге стране ово поновно откриће Марксове тезе било је првенствено инспирисано практичним борбама социјалних покрета у развијеним земљама, како радничког тако и других, који су се радикализовали нарочито од краја шездесетих година, доводећи у питање капиталистичку организацију рада, науку, технологију и све друге аспекте капиталистичке организације рада, које управо чине ово стварно подређивање рада капиталу, тежећи социјализму који се не заснива само на промени својинског односа и промени носиоца политичке власти и политичког система, већ се заснива на радикалној промени целокупне производње, потреба, потрошње, цивилизације и културе.

Практична критика капиталистичке организације рада отворила је пут револуционарној спознаји и радничкој стратегији у односу на целину капиталистичког начина производње у новој историјској ситуацији, јер је у организацији рада стециште основних противречности капиталистичке динамике. Италијански марксисти наглашавају да су радничке борбе довеле не само до масовног открића поробљивачке употребе производног апарата, науке, технике, школе, већ су дале и подстицај и практичан критеријум за правац радикалног преображаја целине производних снага, за њихову еманципацију од капиталистичких облика индустријског развоја и цивилизације уопште, за афирмацију њиховог ослободилачког потенцијала. С тим је дошло и до катализације о карактеру и смислу историјског кретања производних снага, након расправа које су се и унутар марксизма дуже време кретале у зачараном кругу између некритичког афирмисања научно-техничке револуције и маркузијанске негације.

Унутар организације рада историјске противречности развоја производних снага постају поље класних борби: ту се друштвена природа производних снага и облици њиховог кретања ослобађају мистичних облика,

дубоком и оштром иглом исписују истину у најосетљивије људско ткиво — радничку егистенцију. Ту се, у радничком супротстављању капиталистичкој организацији рада, развијају практична друштвена чула, осетљива до бола, за разјашњење друштвених загонетки науке, технологије, машинерије, рационалног управљања, кибернетског програмирања, система продуктивних комбинација, загонетки које би критички ум лишен властитих практично — осетилних органа развлачио у бескрај апстрактних спекулација.

Теоријска критика капиталистичке организације рада била је претена под пепелом наслаганим стогодишњим деловањем теоријског ревизионизма, и социјалдемократског реформизма, „бироократско-догματοке“ редукције теоријске анализе и практичног оспоравања капитализма, а и филозофско-антрополошких апстракција одсечених од класне борбе.

То је главна карактеристика социјалних покрета у развијеном свету који означавају неки бољи социјализам. Том ставу допринели су и велики неуспеси првих облика раног социјализма, који није успео да ослободи човека, иако је променио својинске односе. Чињеница је да је целокупно искуство раних социјализама дало претежно негативан закључак у погледу могућности тако радикалне промене, што све заједно инспирише савремену мисао да обнови овај аспект код старог Маркса. Из тог приступа су две могућности мишљења.

Прва би била доста једноставна инспирација, готово аналогија, с Марксовом критиком генезе капиталистичког начина производње. Могли би о тој врло једноставној аналогији говорити као о нека два ступња затечене производње друштвеног материјалног процеса подвргнутом контроли удружених произвођача, што би претстављало формално подређивање затеченог друштвеног процеса рада, уобличеног у капиталистичке структуре. Оно што би у генези капитализма била капиталистичка својина, као формално подређивање рада капиталу, и оквир за формирање специфичног капиталистичког односа, то би била социјалистичка друштвена својина, али још не схваћена као радикална промена продуктивног односа и целокупног начина производње, него схваћена као историјска предигра, форма унутар које се може догодити та радикална промена, или не догодити. То зависи од низа чинилаца. Дакле, постављамо аналогију између капиталистичке својине као оквира, генезе капиталистичког начина производње и друштвене својине као оквира, генезе, социјалистичког односа. У том случају би морали имати критичнији, радикалнији приступ друштвеној својини и њеним противречјима, и морали би да схватимо суштину тих противречја. Чак и најбоље решен проблем форме овог оквира не може да постоји без реалне контроле удружених радника ка условима њиховог живота и рада, али то су услови формирану у капитализму, и то је још увек по својој супстанци капитал. Он губи свог историјског, социјалног носноца, губи своју специфичну форму која је битна за његово одржање, али он није ишчезао.

Радничка класа на прагу социјализма експроприше буржоазију и формално подређује — у облицима протосоцијалистичке својине и политичких поредака раних социјализама — капиталу саображене услове и процесе рада и живота радника. Али, то су услови и процеси који тој истој класи у најважнијем раздобљу њене револуционарне праксе, у ра-

ном социјализму, и даље намећу стеге антагонистичке и отуђујуће поделе рада, производње и употребе радне снаге подређене отуђеном апарату производње, репродукције радне снаге која обнавља отуђење у целокупном животном процесу радника. Радничкој класи предстоји да, на путу ка свом реалном ослобођењу, изврши револуцију рада, целокупне материјалне и духовне производње, целине производних снага и потреба, личности и друштвености, цивилизације и културе, а да при томе не може једноставно да покида ланце својих окова докле год не заснује битно различите целине животних услова друштва. И док се напреже у том прометејском чину, сваки беочуг тих ланаца усеца се, до болних места, у ткиво њене материјалне egzистенције и друштвене праксе. Док се не схвати та истина раних социјализама у целој величини историјског дела и суровости историјских услова за самоослобођење радничке класе, остаће отворен пут за мистификацију, заваривање и самозаваривање протагониста новог друштва, а и за историјски нелегитимно продужено обнављање експлоатације и алијенације испод маски илузорно новог начина производње.

Само свестрана и коренита промена свих својстава материјалне egzистенције и друштвене праксе људи и њихових заједница може спровести и довршити укидање оваплоћења, објективирања капиталистичког начина производње, покренутог и згуснутог у радној снази — роби. До год нису довршене радикалне промене које укидају ограничености и изопачености животних и радних услова и процеса у којима су — у целокупној нововековној историји производње, друштва, цивилизације — објективисани, стварним субсумирањем рада капиталу фиксирани, у условима производње и животним условима произвођача материјализовани, у културном склопу оваплоћени, у социјалнопсихичкој сфери интернализирани односи капитала, експлоатације и алијенације, у таквим животним и радним условима перзистирају капиталистичка својства радне снаге.

Из општег апстрактног става о одржавању корена капитала и грађанског друштва у раним социјализмима произлазе, најпре, две основне сугестије за разраду критичке теорије социјализма.

Прво је становиште да из неукинутих оваплоћења објективизације капитала, у животним и радним условима и процесима, проистиче тенденција континуираног обнављања тих уланчаних момената друштвеног тока у којима је садржана капиталу својствена експлоатација произвођача и алијенације радника и других учесника друштвено подељеног рада. Након експропријације буржоазије та објективисана и континуирана обнављана целина животних и радних услова и процеса, у којој се упорно држе својства капитала, губи класног заступника који је историјски формиран као његов специфични носилац и агенс, с делатним и социјалним својствима, социјално-политичком и идеолошком структуром, историјским видиком и менталитетом примереним функцијама производње и друштвене репродукције капитала.

Из корена капиталистичке друштвене репродукције, чије жиле дубоко урастају у живо ткиво друштва, све док револуционарна пракса не изврши квалитативну промену основних садржаја радних и животних процеса, у раном социјализму избијају изданици економске, социјалне, по-

литичке и духовне структуре аналогне грађанском друштву. И, уколико им није ускраћено да се хране из жила уплетених у радни и животни циклус радника, стасају с отврдлим политичким деблом и крошњом која идеолошки наткриљује бастардни поредак у којем се револуционарна пракса укршта са супституцијама капиталистичких структура.

Две полуге покрећу то израстање, обе упрте у исту тачку ослоња, у начин употребе и репродукције радне снаге. Прву сачињавају политичке, привредне и културне функционалне групе, које супституишу функције експроприсане буржоазије, због перзистенције односа аналогних капитала у производњи и друштвеној репродукцији. Уколико револуционарна пракса не успостави моћну противтежу, те функционалне групе се претварају у владајуће олигархије. На делу подржавају односе аналогне капиталу и тако продужују владавину, а у идеолошком дискурсу, на речима, те исте односе неизменично или симултано проглашавају револуционарним остварењем или нужним злом, или патолошким израслином.

Друга полуга која подиже супституте капиталистичких структура састоји се из друштвених „механизма“, апарата владавине и институција које, у почетку, више или мање, опстоје као везивна ткива, регулативни оквири и репресивна оруђа у склопу друштвених односа из којих није искорењен капитал. Ако малаксава револуционарна пракса која би склопове институција преуредила у властите турбине и неутралисала њихове конзервативне функције, у њима се релативно брзо таложе и у великим размерама акумулишу материјални, социјално-политички и идеолошки производи неискорењених процеса експлоатације и отуђења.

Две полуге узајамно имају и кумулативно дејство. Функционалне групе које супституишу буржоазију, поседују институције, односно стичу контролу над њима, па се њихов заокрет ка подражавању трајније репродукције односа и функција аналогних капиталу преноси и на институције које постају њихова конзервативна оруђа, налик апаратима владавине буржоазије. И обратно, кумулације ефеката експлоатације и алијенације у институцијама дејствује на функционалне групе које њима управљају, на њиховом функционисању заснивају свој друштвени положај, идеолошки се поистовећују с њима.

Институције које у раним социјализмима супституишу апарате владавине буржоазије, а кад понестане револуционарне енергије постају сабиралиште материјалних, политичких и културних ефеката несавладаног а скривеног процеса и односа аналогног капиталу, и конзервативни оквир тог процеса, не морају бити, или и не могу бити истоветне, према облику и функционалном склопу с апаратима буржоаске владавине, које бар донекле замењују. Истраживање сличности или разлика међу њима, у поређењу раних социјализама с грађанским друштвом, а ништа мање и у поређењу међу раним социјализмима, претпоставља развијено знање о крајње сложеним условљеностима мистификације и мимикрије, преузимања, институција грађанског друштва у склопу противречности раних социјализама.

Мутација и мимикрија институција грађанског друштва у раном социјализму скрива корен процеса експлоатације и алијенације. Институције које супституишу капиталистичко тржиште радне снаге, односе капитала и радника који се тичу употребе радне снаге, индивидуалне и

„социјалне“ најамнине, породичну репродукцију радне снаге, образовање радника и друге моменте продукције и репродукције радне снаге, представљају се као укидање капиталистичке категорије радне снаге; као укидање робног карактера радне снаге; као укидање експлоатације, као процес укидања преостале алијенације пошто је укинута експлоатација рада. И, ту се критичка теорија раних социјализама налази пред најтежим задатком. Ономогућила би се и сама себи ускратила најважнија аналитичка оруђа, ако би линеарно оспорила битан значај промена положаја радника у процесу рада и образовања, у односу на могућности запошљавања, у породичном и шире друштвеном задовољавању материјалних и социјалнокултурних потреба. Јер, и у оним раним социјализмима где су хибридне структуре, владајуће хијерархије и конзервативне институције за дуже време паралисале револуционарну праксу, битно је побољшан положај радника у односу на основна одређења капиталистичке продукције, употребе и репродукције радне снаге.

Ако би та побољшања била идејно и практично узета као етапа револуционарне промене, у којој се радници растеређују оних облика експлоатације који сатиру њихову животну снагу, делатне способности, вољу и храброст за удружену акцију, а да би се размахала њихова пракса самоослобађања, с јасном свешћу о следећим етапама такве праксе, у којима ће се ухватити у коштац с најдубљим основама најамног ropства и осујећења — тада би њихов прелазни социјалистички карактер био недвосмислен. Али ако се те почетне етапне промене третирају, у социјално-политичкој пракси и владајућој идеологији, као одлучне промене прекретнице у ослобођењу рада и радника, као решења, у основи, главних задатака социјализма, као постављена основа социјализма, квалитативна промена друштвених односа, од које предстоји још само квантитативно дограђивање — тада реална побољшања радничког положаја у раном социјализму добијају двосмислен карактер.

Противуречности друштвене својине као форме и садржине у организацији и процесу рада, подели рада, репродукцију се, и уколико се не схвати њихова суштина не може постојати ни путоказ за њихово решавање. У том смислу би се унутар те форме, друштвене својине која има тако дубоко противречје, збивао процес који морамо тек одредити. Друштвени облик својине га омогућује, али он је само полазиште. Био би то први део диверзије.

Други део за размишљање је следећи: Маркс говори о капиталу у великим размерама капиталистичког подруштвљавања производње и услова живота људи, а колико је та идеја близу истине осведочено је у овом столећу, и ако нисмо у стању да мислимо о капиталу као негативном облику укидања приватне својине, тешко ћемо се снаћи у овим проблемима. Да ли је тај капитал као негативно укидање приватне својине, самим тим што је негативно укинуо приватну својину, рашчистио терен да се само једним обртом, променом предзнака, носиоца политичке власти и носиоца основних друштвених интереса, претвори то негативно укидање у позитивно укидање, да претвори капитал који је остварио велико подруштвљавање у социјалистичку својину? То је била идеја Кауцког, донекле и Лењина, а опет је остала нерешена у нашој теорији и идеологији. Мислим да је доста оповргнута ранијим делом излагања, и

то нас ставља пред крупне теоријске проблеме, о којима сада не бих могао да расправљам. Морамо поћи од констатације да је без поимања капитала крајње недовољно поимање својине уопште. Капитал и његово негативно укидање повезано је управо са тим превазитажењем формалног у реално подређивање рада капиталу. Ту се јавља много сложенија целина проблема која је наследила историјски приватну својину, или која је крајњи домашај приватне својине, и њено негативно укидање, али која сама по себи није једноставна предигра позитивног укидања приватне својине.

Ако мисао, од приватне својине до капитала, не изведемо до краја, и ако не схватимо што је капитал у односу на приватну својину и шта он све у себи садржи и не схватимо разлику формалног и стварног подређивања капиталу, тешко ћемо разумети мучне ситуације нашег социјализма, велике распоне између идеја, норми, опредељења, система и стварности и тешко сагледати одакле све то долази. Све што се преко дана сагради, преко ноћи се разруши, као Скадар на Бојани. Неке силе то руше, и често смо спремни да их видимо у минорном облику, а да не видимо да оне нису минорне персонификације, него да су то неке јаче силе које преко ноћи поруше оно што се преко дана сагради.

UDK — 370.347.2

*Иван Максимовић,*  
*редовни професор Правног факултета у Београду*

## ОСВРТ НА ОДНОС ЕКОНОМИЈЕ И ПРАВА У ВЕЗИ СА РЕПРОДУКЦИЈОМ ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ У ПОСТУСТАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

По овешталом мишљењу друштвена својина и својина уопште су пре свега проблеми правника; тако је било у великом делу изградње нашег друштвено-економског система и у великој мери остало и данас. То није без основа, јер су проблеми друштвене својине и правни проблеми, јер се ради о различитим облицима правне свести и институционализирања те свести.

Међутим, чињеница је да на плану актуализирања, артикулисања односа друштвене својине или оног што је као конкретан проблем интердисциплинарних наука, проблем друштвене својине и својине уопште, није само правни проблем, и није то пре свега. Код својине ради се о свим видовима друштвене активности и односа укључујући поред правних и економске, социолошке, политичке и психолошке. Имајући то у виду чини се да је све то повезано са нашим проблемима којима смо сада сучени. Један од централних проблема, по мом мишљењу је тај, што није јасно у уставном и постуставном законодавству и нашој пракси прецизирана комплексност и међузависност између основног правног облика друштвене својине и економског облика друштвене својине који је и у